

Kyrkås gamla kyrka

Antikvarisk rapport vid läggning av brädtak på sakristian

Kyrkås prästbord 2:1, Kyrkås socken, Östersunds kommun

Sara Höglund

RAPPORT – JAMTLI 2018:14
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063-10 61 68

© Jamtli 2018

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbild: Sakristian före och efter att brädtaket lades.

Foto: Björn Olofsson där ej annat anges

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
FASTIGHETSUPPGIFTER MM.....	4
HISTORIK	5
<i>Taktäckningar</i>	5
ANTIKVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN.....	7
BYGGNADSTEKNISKA IAKTTAGELSER.....	9
UTFÖRDA ÅTGÄRDER.....	10

Inledning

Under hösten 2017 och våren 2018 har taket på sakristian i Kyrkås gamla kyrka belagts med ett nytt brädtak. Tillstånd för åtgärden fattades av länsstyrelsen 2017-08-24, länsstyrelsens dnr. 433-5335-2017.

Arbetet har framförallt omfattat nyläggning av takytan med breda brädor av kärnfura. Utformningen av taktäckningen skedde i samråd mellan församlingen, entreprenör och antikvarie. I anslutning till arbetet med taket skedde även en tätning mellan sakristians timmerstomme och murverket med profilerade brädor och lindrev, samt tätning mellan sakristians undertak och timmerstommen. De senare åtgärderna var behövliga då springorna var så stora att det drev in snö och ekorrar kröp in i byggnaden.

Arbetet har utförts av Gunnar Olsson i Bringåsen. Materialet till brädtaket har levererats av Per Malmsten i Bjärme. Slutbesiktningen av arbetet skedde 2018-06-27 då entreprenören Gunnar Olsson, kyrkvaktmästare Jens Nilsson och byggnadsantikvarie Björn Olofsson närvarade. Arbetena var då i det närmaste färdigställda. Det som återstod var att fästa de profilerade brädorna på insidan av stommen med spik och att tjära taket en sista gång. Åtgärderna har bedömts som väl utförda ur ett antikvariskt perspektiv och valet av kärnfura till brädorna torde göra taket hållbart.

Minnesanteckningar, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör ombyggnaden finns i läns museets arkiv.

Östersund den 28 september 2018

Sara Höglund
Byggnadsantikvarie

Fastighetsuppgifter mm

Objekt	Kyrkås gamla kyrka
Dnr Jamtli	30/2017 F8AHE
Dnr LST	433-5335-2017
Uppdragsgivare	Häggenås Lit Kyrkås församling Lits prästbord 115 836 92 LIT
Entreprenörer	Oson'S Bringåsen 210 831 91 ÖSTERSUND Kontaktperson: Gunnar Olsson
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 ÖSTERSUND Kontaktperson: Björn Olofsson

Historik

Kyrkås gamla kyrka uppfördes som en murad salskyrka under 1540-talet och stod sannolikt färdig 1545. Virket i kyrkans murremmar och takstolar är daterade till 1543-1544 genom en dendrokronologisk undersökning som Jamtli genomförde 2008 i samarbete med Lunds universitet. Sakristian i liggande timmer tillkom 1673 då även en öppning gjordes i den östra muren. Det murade vapenhuset byggdes till på den västra gaveln 1747.

Kyrkan togs ur bruk 1845 i samband med att en ny sockenkyrka byggdes i Kyrkås. Samtidigt revs den gamla klockstapeln från 1766. Kyrkan förföll under många år men restaurerades i början av 1900-talet, då den åter togs i bruk av församlingen.

Taktäckningar

Kyrkan har genomgått ett flertal takomläggningar. Långhus och vapenhus tycks alltid ha varit täckt med stavspån med eller utan mönsterläggning. Men sakristian har periodvis haft brädtak. Den äldsta illustrationen av kyrkan, en teckning av Olof Ohlson (återgiven i Jämtlands medeltida kyrkor av Boel Almqvist, 1984) visar att hela kyrkan år 1828 hade spåntak. Från 1869 finns en illustration av Nils Månsson Mandelgren (återgiven i Jämtlands medeltida kyrkor) som visar samma typ av taktäckningar som 1828, med undantag för sakristian, som har en taktäckning av brädor. På ett fotografi från någon gång vid 1800-talets sista år visar att sakristian även då var täckt av ett brädtak. Samtliga bilder finns i Jamtlis arkiv.

När kyrkan åter togs i bruk vid sekelskiftet 1900 åtgärdades taket, sannolikt lades återigen brädor på sakristian. På fotografier från 1948 har sakristian ett slitet och delvis kompletterat brädtak. Efter 1948 lades dock taket om och då fick byggnaden ett mönsterlagt tak av stavspån. Ett fotografi från 1954 visar sakristian med ett mönsterlagt spåntak som är påtagligt likt det tak som fortfarande finns bevarat under det nya brädtaket. Vid en närmare titt är spånen slitna av sol och väta vilket gör att nuvarande spåntak kan ha legat sedan före 1954. Men det är inte helt klarlagt att spånen verkligen är 70 år gamla. Däremot förefaller rotningen vara ursprunglig dvs. från 1670-tal.

Nästa takomläggning på kyrkan skedde 1981 då spån med förenklat utförande lades på vapenhuset och klockstapeln. År 1989 lades taket om på långhusets norra takfall, som fick mönsterläggning i enlighet med Mandelgrens skisser från 1869.

År 2007 lades taken på långhusets södra takfall och vapenhuset om med mönsterlagt stavspån. Avsikten var redan då att sakristian tak också skulle ha lagts om men det dröjde till 2018 då sakristian fick det brädtak som beskrivs i denna rapport.

Sakristians tak före åtgärder

På sakristians tak låg fram till 2018 ett trelagers stavspånstak eventuellt från 1948.

Taket över den timrade sakristian bärs upp av tre takstolar av enkel karaktär. Den östra takstolen som står alldeles intill det timrade röstet har en hanbjälke. På den västra har hanbjälken huggits bort. I mitten utgörs takstolen egentligen av två högben som dymlats samman i nocken. För att hålla samman stommens långväggar har man i senare tid monterat ett dragstag nära långhusets mur.

På takstolarna ligger breda brädor i horisontell riktning och varje bräda har dymlats fast mot takstolarna. Brädornas yta är huggen med bila. Takstolar och undertakbrädorna ger ett intryck av att kunna vara samtida med timmerstommen, dvs. 1670-tal. Det ger dem ett högt kulturhistoriskt värde knutet till deras 350 åriga historia. Spikarna från spåntaket syns underifrån men förutom dessa kan man bara se en tidigare omgång med spikrader som ser ut att vara från en äldre generations spåntak.

Antikvariska ställningstaganden

Inför omläggningen undersöktes taket både ut- och invändigt. Det fanns inga allvarliga skador eller läckage på den befintliga spåntäckningen. Några spån var spruckna. Omläggningen var därför inte föranledd av skador på taket utan mer en förebyggande åtgärd. Planen var att nyttja de spån som fanns på lager efter 2007 års omläggning men entreprenören föreslog istället att lägga ett brädtak ovanpå den befintliga spåntäckningen.

I beslutet från länsstyrelsen var det öppet huruvida sakristian skulle ha ett tak av stavspån eller brädor. Det viktiga var taket skulle vara utformat för att passa med ”kyrkans karaktär och kulturhistoriska värde”. Länsstyrelsens tillstånd gav även en frihet för sökanden att ta bort eller bevara spåntaket som nu ligger på sakristian och i ett resonemang mellan församlingen, entreprenör och antikvarisk medverkande kom vi fram till att det vore bra om det ligger kvar. Dels som en årsring, dels som ett skydd för byggnaden. Inga allvarliga skador kunde påvisas på spånet, sett nerifrån marken.

Det blev insidan med det sannolikt 350 år gamla innertaket och takstolarna som kom att fälla avgörandet att välja ett brädtak. Det innebar att färre spikar behövdes för att fästa taket i den värdefulla rotningen. Även det faktum att stavspånen fick ligga kvar innebar mindre åverkan.

Vid utformningen av det nya taket utgick antikvarisk medverkande från ett fotografi av södra takfallet från 1948. På taket låg då ett brädtak med bottnar och lock. Delar av taket var då renoverat och vid ett tidigare tillfälle hade man ersatt halva taket med nyare brädor med smalare dimensioner. Men de äldre brädorna som låg kvar på halvan närmast kyrkomuren var breda. Bredden på fem lock kunde uppskattas i relation till sakristieväggens längd och bredderna på lockens toppändor såg ut att vara 23, 25, 25, 30 och 30 cm. Trots att de nedre ändarna var rötskadade kan man på fotografiet se att några brädor var kilformade och de som var 25 cm i topp var 30 i roten ned mot takfoten. En bräda som var 30 cm i topp var 34 cm ned mot takfoten. Brädornas tjocklek framgår inte av bilden. Det gick att ana vattenspår på de äldre brädornas kanter. Spikningen syns däremot inte, förutom på de utbytta brädorna som spikats i höjd med väggbandet.

Sakristian med brädtak som byggnaden såg ut 1948. Källa: RAÄ.

Byggnadstekniska iakttagelser

Skevheter: På norra sidan upplevs taket som ganska snett då takfoten lutar ut från stenmuren. Vid läggningen av spånet har man kompenserat detta upp not nocken som är mer vågrätt. Hantverkarna Gunnar Olsson och Staffan Nilsson har diskuterat om man skulle lyfta byggnaden men de fann ingen anledning till det då den står bra och det inte ligger jord direkt mot stommen.

Möte mellan byggnadsdelar: Inför omläggningen var det en glipa mellan sakristian och långhusets mur. Det fanns en tätning av blyplåt längs båda takfallen och även mellan timmerväggen och muren. Utanför/ovanpå blyplåten låg sedan en bräda som profilerats mot murens ojämna yta. Profilerade brädor satt även på insidan både i tak och på vägg. Passformen på brädan som sitter mot väggen var ganska dålig beroende på att byggnaden sjunkit något och flyttats ut från muren.

Trots blyplåten så läckte det en aning men det var svårt att säga hur mycket. Man hade även drevat mellan tak/trästomme och muren med gullfiber. Här hade möss eller en ekorre haft glada dagar och rivit ned gullfibern som delvis låg på golvet. Befintliga brädor var från 1900-talet och möjligen från restaureringen 1948.

Vindskivor: De befintliga vindskivorna var cirkelsågade och hade tillkommit vid omläggningen 1948 eller möjligen senare. Måtten var före denna omläggning 24x125 mm medan täckbrädorna var 22x120 mm. Båda med cirkelsågad yta. På timmerstommens utknutar kan man se spår av att de tidigare vindskivornas undersida legat något längre ned. Vindskivan mot SO var rötskadad i den nedre änden.

Nock: På nocken låg brädor.

Utförda åtgärder

Ett nytt brädtak har lagts ovanpå befintlig taktäckning av stavspån. Spikreglar med en tjocklek av ca 20 mm har lagts på tre ställen som underlag för brädtaket. De har spikats med blank trådspik ned i takstolarna.

Takbrädorna har tillverkats av kärnfura. Kärnsidan har vänts uppåt på både bottnar och lock. Bredderna gjordes fallande och med kilform, de varierar mellan 22 och 31 cm. Tjockleken är ca 34 mm. Vattenspår har handhyvlats på brädornas kanter – på ovansida på både bottnar och lock. Den sågade ytan på brädorna har slipats lätt så de efter sågningen var ganska grov.

Bottnarna ligger med ett mellanrum om ca 1 tum och har spikats mot reglarna med blank trådspik. Spikarna slogs ner på insidan av vattenspåren, men nära intill dem så att de sedan täcks av locken. Locken har spikats med klippspik för att ge ett mer genuint utseende. Brädorna förborrades för att undvika spräckning.

Målsättningen var att takfoten inte skulle vara för exakt och rakt avkapad, för att ge taket mer liv. Däremot mildrades det sneda intrycket av den norra takfoten genom att göra brädorna längre åt ena sidan.

Yttersta lockbrädan är något bredare och den är lagd som täckbräda över vindskivan.

Mot muren har den innersta brädan formats för att ligga så tätt som möjligt mot stenarna. Under brädan lades den gamla blyplåten tillbaka och springan drevades med lindrev. Kvar som en årsring är även de brädor som redan satt på plats.

Även träpanelen på takhuven har bytts ut till dimension och utförande som liknar huven på vapenhuset. Under takhuven ligger numera en tätande kopparplåt.

Brädtaket har tjärats tre gånger under sommaren 2018. Första gången gjordes två strykningar och senare under hösten gjordes en tredje strykning. Fabrikat Claessons Furutjära A, enligt uppgift från snickare Per Malmsten, som levererade brädor och tjära.

Sakristian sedd från norr med det gamla stavspånstaket.

Sakristian sedd från söder med det gamla stavspånstaket.

Den sågade stavspånen före brädtaket lades ovanpå. Spånen är lagd i trelagers täckning där två skiftet har näbbformad underkant medan det tredje skiftet är rundat. Lägg märke till att spånen har vattenspår.

Rotningens handbilade brädor (möjligen original, 1670-tal) sedda inifrån sakristian. Spåns pikarna går igenom brädorna och det finns därutöver även hål efter en äldre generation spån. Det var för att skona undertaket så mycket som möjligt som det nya taket blev ett brädtak och inte ett nytt spåntak.

Sakristian med nytt brädtak sett från norr.

Sakristians två skikt, det undre gamla spåntaket och det övre ca 34 mm tjocka brädtaket.

Eftersom taket numera är ca 70 mm tjockare är nuvarande vindsbalkar något bredare. Nederkanten är liksom tidigare sågad vinkelrätt mot marken.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2018

ISSN 1654-2045

- 2018:1 Arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll av fossila åkern Brunflo 457, i samband med geotekniska undersökningar av planerad ny förbifart E 14/E45
Karl-Johan Olofsson
- 2018:2 Frösö 177:1. Förundersökning av Västerhus gamla gårdstomt
Anna Engman
- 2018:3 2017 års fornminnesinventering i Jämtlands län
Karl-Johan Olofsson
- 2018:4 Storsjöteatern – Ombyggnad 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:5 Hammerdals kyrka – Byte av yttertak, 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:6 Kyrkspån på Mattmars kyrka – anno 1825. Rapport från ett pilotprojekt
Björn Olofsson
- 2018:7 Förbifart Brunflo – Arkeologisk förundersökning av RAÄ Brunflo 470 och Brunflo 458 samt arkeologisk utredning, etapp 2
Anna Engman
- 2018:8 Rännberg – Arkeologisk utredning av Åre 129:1 och Åre 119:1
Anna Engman
- 2018:9 Arkeologisk förundersökning av Tåsjö 135:1–2, stenåldersboplatser, Tåsjö 121:1, fångstgropssystem och Tåsjö 334, fångstgrop
Anna Engman
- 2018:10 Arkeologisk utredning inför byggandet av vindkraftpark vid Åndberget i Härjedalens kommun
Karl-Johan Olofsson
- 2018:11 Nederhögen – Arkeologisk utredning av Rätan 107:1
Anna Engman
- 2018:12 Hotings vattenverk – Arkeologisk utredning av Tåsjö 307:1, stenåldersboplatser
Anna Engman
- 2018:13 Projekt Varbergstunneln – Dokumentation av plattformstak och lokstallar, 2018
Henrik Ylikoski
- 2018:14 Kyrkås gamla kyrka – Antikvarisk rapport vid läggning av bräddtak på sakristian
Sara Höglund
- 2018:15 Grottan vid Åre station – Antikvarisk rapport vid restaurering av grottan vid Åre station
Sara Höglund